

ביטחון תזונתי :

המלצות ארגוני חברה אזרחית לתקציב המדינה 2023-2024

מסמך זה כולל תמצית, ניתוח והמלצות עיקריות להתמודדות עם אי הביטחון התזונתי החמור הקיים בישראל. **החלק הראשון** מתייחס להיבטים הקשורים ישירות לאי-ביטחון תזונתי, הן בראייה רחבה ואסטרטגית והן בהצעות קונקרטיות לתקציב 2023-2024.

החלק השני מתייחס לקורלציה בין עוני ואי-ביטחון תזונתי, ולהצעות הקשורות בהפחתת העוני כחלק מהצעדים למיגור אי-הביטחון התזונתי.

תקציר מנהלים

חלק א' – אי-ביטחון תזונתי

מבוא

אנו, ארגוני חברה אזרחית, הנאבקים לקידום הביטחון התזונתי של אזרחי ואזרחיות ישראל וכלל התושבים החיים בתחומה, ממליצים לממשלה ליטול אחריות על רווחתם בתחום התזונתי: להתמודד עם אי-הביטחון התזונתי ולתקצב כראוי את הפעילות להפחתתו.

"ביטחון תזונתי" הוא גישה סדירה – פיזית וכלכלית – למזון בריא ומספק המאפשר חיים פעילים ובריאים. שלילתו היא המושג "אי-ביטחון תזונתי", המתאר היעדר גישה סדירה למזון ראוי. בפסגת המזון העולמית ב-1996 הוגדרה הזכות לביטחון תזונתי והגדרה זו אושררה על ידי מדינות רבות ובהן ישראל. ההגדרה אינה מתייחסת רק לערך הקלורי של המזון ולא רק לתחושת שובע, אלא לתזונה המאפשרת חיים פעילים ובריאים, המספקת את מכלול הרכיבים התזונתיים החיוניים למניעת מחלות, קידום בריאות ומיצוי הפוטנציאל התפקודי של האדם.

משתנים רבים עלולים לערער ולהחמיר את אי-הביטחון התזונתי. לכן, בימים אלה אנו מודאגים מהשפעת המלחמה באוקראינה, שעלולה לייקר את מחירי החיטה והמזון לבעלי חיים, ולגרום לעליית מחירים. זאת, כאשר עדיין לא נעלם איום מגפת הקורונה והשפעתה הקשה על אי-הביטחון התזונתי.

בראייה אסטרטגית, משבר האקלים הוא נושא מרכזי שמחייב התייחסות בקביעת מדיניות וצעדים להבטחת הביטחון התזונתי. בשנים האחרונות מדינות באירופה ומדינות מערב נוספות נעות לעבר מערכות מזון משוכללות אשר עושות שימוש יעיל וחסכוני בקרקע ובמים, מקפידות על יעילות אנרגטית, על ניצול אנרגיות מתחדשות ועל צמצום פליטות הפחמן. המערכות מעוצבות באופן זהיר סביבתי, משמרות את הקרקע ובריאותה ומונעות את התדלדלותה, בולמות פגיעה בחי ובצומח, חוסמות ערעור של מערכות אקולוגיות ומגינות על המגוון הביולוגי. הן מייצרות מזון איכותי טרי ובריא בטכנולוגיות חדשניות, בהן ייצור מוצרי חלבון שלא מהחי. מערכות אלו כוללות רגולציה חדשנית, כולל "תו ירוק" למוצרי מזון ולטכנולוגיות. הן עושות שימוש במערכות קירור, שינוע ושיווק המעודדות שימור מזון והצלתו, ותורמות לכלכלה מעגלית. מערכות מזון כאלה זקוקות לאזרחים, כיצרנים, כיזמים, אף גם כצרכנים נבונים וערניים, המקפידים על בריאותם ומודעים להשלכות הבחירות שלהם, וגם כאקטיביסטים מחוללי שינוי, המקדמים צדק חלוקתי וקיימות. מערכות אלו רואות את הדור הצעיר כשותף לפתרונות טכנולוגיים עתידניים, כגון חקלאות הנעזרת בלויינים, בחיישנים הפועלים מרחוק ובשלל מערכות מידע של הדור הבא.

הנחת העבודה הרווחת בעולם היא, שמערכות מזון כאלה מחייבות חזון מרחיק לכת ותכנון קפדני, אבל אם יתוכננו היטב הן יאפשרו פתרון זול, בטוח ובריא לצרכי המזון של כלל האוכלוסייה, לרבות השכבות המוחלשות. לאחרונה, ועידת מערכות המזון של האו"ם סימנה יעדים לקידום מערכי המזון בזירה העולמית.

המצב בישראל

סקר חלקי של המוסד לביטוח לאומי ודו"ח העוני האלטרנטיבי של ארגון "לתת" מדצמבר 2021 מצביעים על חומרת מצב אי-הביטחון התזונתי בארץ. המדידה מבוססת על מדד ה־ USDA (משרד החקלאות האמריקאי) המקובל במדינות מפותחות, וגם בישראל.

להלן הנתונים (נראה כי הפער בין נתוני הביטוח הלאומי וארגון לתת נובע מכך שסקר הביטוח הלאומי חלקי):

ביטוח לאומי 2021		משפחות		ילדים	
אי-ביטחון תזונתי קל	257,000	8%	348,000	11%	
אי-ביטחון תזונתי חמור	265,000	8.2%	317,000	10.1%	
סה"כ באי-ביטחון תזונתי	522,000	16.2%	665,000	21.1%	

ארגון לתת 2021		משפחות		ילדים	
אי-ביטחון תזונתי קל	341,000	11.7%	372,000	14.9%	
אי-ביטחון תזונתי חמור	292,000	10.1%	402,000	16.1%	
סה"כ באי-ביטחון תזונתי	633,000	21.8%	774,000	31.0%	

הנתונים מצביעים על מצב חמור. גם אם מתמקדים באומדנים המחמירים פחות, של המוסד לביטוח לאומי, יותר מ-16% מהמשפחות ויותר מ-21% מהילדים חיים במצב של אי-ביטחון תזונתי.

מגפת הקורונה, הסגרים והתרחבות האבטלה גרמו להגדלת מספר העניים ולצמצום מספר האנשים שחיים בביטחון תזונתי. לעניים "הישנים" נוספו מאות אלפי עניים "חדשים" – אנשים שלפני המגפה עבדו במשרות שנחשבו בטוחות ויציבות. העניים ה"חדשים" חיים בתנאים מתדרדרים והולכים של אי-ביטחון תזונתי.

ביוני 2021 פרסם משרד הבריאות את "קשת המזון החדשה" הקובעת את ההמלצות התזונתיות החדשות של המשרד. בדיקה של ארגון "לתת" ברשתות השיווק הזולות העלתה כי עלות סל המזון המומלץ למשפחה של זוג הורים ושלושה ילדים בגילאי 6, 9, 12, עומדת על 3,186 ש"ח בחודש. זאת כאשר ההוצאה בפועל על צריכת מזון ביתי של 40% מאוכלוסיית ישראל היא כ-2,100 ש"ח לחודש (סקר הוצאות והכנסות של הלמ"ס, 2018). הפער הזה, העומד על כ-1,000 ש"ח בחודש, הוא "פער הרעב". זאת כאשר חישוב הסל הבסיסי אינו כולל מוצרים רבים שכביכול אינם הכרחיים, כמו קפה, תה, או כל תוספת אחרת. פער זה משקף חוסר יכולת לרכוש מזון בריא, לפי הנדרש לגוף ולהתפתחותו, והעדפת מזונות דלי ערך תזונתי מטעמים כלכליים.

בתקציב המדינה 2022 הוקצו 46 מיליון ש"ח לביטחון תזונתי בבסיס התקציב ועוד 60 מיליון לשנים 2021-2022. הפער בין הצורך לבין התקציב הממשלתי המוקדש למענה הוא בלתי נסבל, כאשר עיקר נטל המימון ומתן הסיוע נופל על ארגונים וולונטאריים.

החוק קובע את חובתה של הממשלה להקים ולהפעיל "מועצה ארצית לביטחון תזונתי" כגורם מטה מקצועי מרכזי לקידום התחום. לאחרונה המועצה חזרה לפעול אך על הממשלה לתקצב אותה באופן שיאפשר לה לבנות תוכנית לאומית אסטרטגית – כלומר למפות צרכים, לחקור ולפתח מענים, לתכנן להמליץ ולקדם את פעילות הממשלה בתחום.

הגיע הזמן שהממשלה תקבל את האחריות לקיום הזכות הבסיסית לביטחון תזונתי, ותיאבק בעוני ובאי-הביטחון התזונתי של רבים כל כך. הגיע גם הזמן שהממשלה תקצה מימון משמעותי לקידום הביטחון התזונתי בבסיס התקציב ותפסיק להישען על מימון של הנדבנים, הקרנות והארגונים. **הביטחון התזונתי של כלל האנשים החיים בישראל הוא באחריותה ולא באחריותם של קרנות ונדבי העולם.**

בד-בבד הגיע הזמן שהעיסוק בביטחון תזונתי יעשה כפי שנהוג כיום במערב, בראייה כוללת ובהקשר רחב המתייחס לבריאות המזון ולערכיו התזונתיים, להצלת מזון, וכן ליעילותן וליציבותן של מערכות המזון בעשורים הבאים, לנוכח משבר האקלים ומגוון אתגרי הסביבה והתמורות הטכנולוגיות.

המלצות כלליות:

עקרונות ואסטרטגיה

1. **מחויבות:** לקחת אחריות ממשלתית על מיגור אי-הביטחון התזונתי, שהוא הסממן החמור ביותר של עוני, וקביעת מדיניות לאומית ומטרות מוגדרות לצמצום ממדיו.
2. **תכנון:** ראוי שהמועצה הלאומית לביטחון תזונתי, הפועלת בשירות ממשלת ישראל, תזכה לתקציב הולם שיאפשר קידום מחקר מקצועי אודות סוגיית הביטחון התזונתי, לרבות מחקרי עומק של הבעיה ובפרט מיפוי מפורט של צרכיהן של אוכלוסיות שונות והתווית הדרכים למתן מענים מותאמים בקבוצות אוכלוסין וקהילות שונות.
3. **מענים לקהלי יעד:** המועצה תחקור ותפתח מענים ספציפיים מותאמים לאוכלוסיות נזקקות במיוחד ולאוכלוסיות קצה, לרבות נשים עניות בהריון ובלידה וילדיהן, חסרי בית, אסירים משוחררים, מתמכרים, שורדיות זנות, אנשים עם מוגבלות בקהילה ואנשים עם צרכים רפואיים ספציפיים, ותקדם את תכנונם תקצובם ומימושם.
4. **תכלול:** ממשלת ישראל תקים ועדה בין-משרדית שתתווה אסטרטגיה לאומית ותתכלל את כלל צעדי המדיניות המקדמים ביטחון תזונתי, לרבות מדיניות כוללת לפיתוח מיזמי הצלת מזון, הבטחת מזון בריא ופיתוח מערכות מזון מותאמות לצרכי העשירים הבאים.
5. **שיתוף ציבור בהחלטות:** חשוב שהמועצה תקיים תהליך כולל של שיתוף הציבור בתהליך קבלת ההחלטות בנושא תמיכה בביטחון תזונתי של אזרחי ישראל, ותדאג לייצוג הולם של הקבוצות הפגיעות באוכלוסייה.

מהלכים מרכזיים מומלצים במסגרת האסטרטגיה הלאומית

1. **תקצוב:** תקציב שנתי של 46 מיליון ₪ בבסיס התקציב ו-30 נוספים בהעברות ותמיכות לתמיכה בביטחון תזונתי אינו מספק בעליל את הצורך הקיים. מומלץ שכשלב ביניים הממשלה תקצה 250 מיליון ₪ לשנה להרחבת המענה הבסיסי לצורך בביטחון תזונתי, לרבות הרחבת המיזם לביטחון תזונתי, הרחבת התמיכה בבנקי מזון וערוצי סיוע במזון וכן הקצאת כספים להצלת עודפי מזון.
2. התאמת סך התמיכה של המיזם לביטחון תזונתי וערוצי הסיוע במזון לפי מספר הנפשות במשפחה.
3. מימון תיקון לקצבת הבטחת הכנסה בהוספת דרגה למשפחות עם שלושה ילדים או יותר.
4. הגדלת מספר התלמידים הנהנים מהזנה בבתי הספר בחינוך הכללי, בחינוך הערבי ובחינוך החרדי, לרבות מוסדות המוכשר והפטור. כמו כן מימון הזנה ל-25 אלף תלמידים בתי הספר העל-יסודיים לילדים בסיכון, כמפורט להלן.

ביטחון תזונתי ובריאות

לאי-ביטחון תזונתי פנים רבות, והוא יכול לבוא לידי ביטוי באוכלוסייה הסובלת מתת משקל, עודף משקל ואף משקל תקין. לצריכה מרובה של מזונות אולטרה מתועשים, עתירי קלוריות ורכיבים מזיקים ודלה ברכיבים תזונתיים חיוניים השלכות מרחיקות לכת על בריאות האוכלוסייה, תחלואה ותמותה. למשל, בעוד ששיעור הסוכרת בקרב כלל האוכלוסייה הוא כ-9%, שיעורה באוכלוסייה במצב סוציאקונומי נמוך הינו 25%. בעיות רפואיות הנובעות מתזונה לא ראויה מהוות נטל בריאותי וכלכלי עצום על החולים, על מערכת הבריאות ועל החברה בכללותה. ההוצאות הכלכליות הנובעות מהשמנה בלבד מוערכות כיום בכ-20 מיליארד שקל בשנה. לאור זאת, ההפרדה בין תמיכה במזון לקיום ביטחון תזונתי לבין החובה החברתית, הבריאותית והכלכלית לספק תזונה וסל מזון בריאים, טומנת בחובה האצת מעגל הקסמים השלילי של אי-ביטחון תזונתי – תחלואה – הדרדרות בריאותית – הדרדרות כלכלית וחוזר חלילה.

תשומת לב מיוחדת יש להקדיש לתזונה בשלבים הראשונים של החיים. הקשר בין המצב התזונתי של האם טרום הריון, בהריון ובתקופת ההנקה ואחריה, לבריאותו של התינוק בלידתו, בינקותו ולאורך חייו, מחייבת להכליל את הזכות למזון

בריא על הנשים בגילאי הפריור למען בריאותן הן, אך לא פחות מכך, למען בריאות הדור הבא וההון האנושי לדורות הבאים.

השקעה בתזונה מיטבית, בפרט ב 1000 הימים הראשונים של החיים, הינה אחת ההשקעות הטובות ביותר האפשריות למדינה מבחינת התמורה להשקעה. השקעה כזו תמנע את ההשלכות ההרסניות ארוכות הטווח של אי-ביטחון תזונתי ותאפשר לכלל הילדים לגדול לבריאות, לרכוש השכלה ולהניב תועלות כלכליות וחברתיות לכלל החברה והמדינה.

המלצות

1. להבטיח נגישות כלכלית לסל המזון הבריא הבסיסי ובר הקיימא המומלץ של משרד הבריאות לכל אזרחי המדינה.
2. להכניס לפיקוח את מחירי המזונות הבריאים היסודיים.
3. להנהיג כלים להנגשת סל המזון הבריא הבסיסי, לרבות מזון לתינוקות, כמו סבסוד ומע"מ דיפרנציאלי.
4. להקצות תקציב לבנייה והרצה של פיילוט לתוכנית ביטחון תזונתי לאימהות, תינוקות וילדים כדוגמת ה WIC האמריקאית, ובכלל זאת כרטיס לרכישת סל מזון בריא בסיסי, בר קיימא ומותאם תרבותית בשילוב טיפול והדרכה בידי תזונאיות לאורך 1000 הימים הראשונים. הפיילוט יתוכנן תוך שיתוף הציבור וארגוני חברה אזרחית על מנת לכלול בו את צרכי ומאפייני מגוון קבוצות האוכלוסייה.
5. מומלץ לאמץ את "נוהל חלוקת מזון או שווה ערך בתוכניות תמיכה תזונתית" של משרד הבריאות, כבסיס לכל מדיניות של ביטחון תזונתי מבחינת הרכב סלי המזון לרכישה מכרטיסים נטענים או לחלוקת מזון בעין.

הצלת מזון

על פי אומדני הדו"ח הלאומי לאובדן מזון והצלת מזון לשנת 2020, כ-35% מהמזון המיוצר בישראל הולך לאיבוד לאורך שלבי הייצור, ההפצה, הקמעונאות והצריכה, כ-2.5 מיליון טון מזון בשנה בשווי של כ-19.1 מיליארד ₪, המהווים 1.4% מהתוצר הלאומי. לאבדן המזון השלכות ישירות על יוקר המחייה, על הסביבה, ועל בריאות האנשים. מתוך סך האובדן המפורט לעיל ניתן להציל - 1.1 מיליון טון מזון, בשווי 6.4 מיליארד ₪. כדי לסגור את פער אי-הביטחון התזונתי בישראל נדרש להציל 20% מהמזון האבוד, בשווי 3.9 מיליארד שקל. הצלת מזון מאפשרת לעשות זאת בעלות של 1.1 מיליון שקל בלבד.

צעד כזה טומן בחובו יתרונות בתחומים רבים:

- שיפור בריאות האוכלוסייה ומניעת מחלות כרוניות המעמיסות על מערכת הבריאות והרווחה.
- הפחתת יוקר המחייה ושיפור פריור העבודה.
- חיסכון כלכלי בהיקף גדול לתקציב המדינה ולמשק.
- ניצול יעיל של משאבי סביבה שהושקעו בייצור המזון, צמצום פליטת מזהמים וגזי חממה ומניעת בזבז משאבי ייצור נוספים כמו קרקע ומים המצויים במחסור, כמו גם חסכון בעלויות טיפול בפסולת.

המלצות:

1. על המדינה להנהיג ולאכוף חובת הצלת מזון במשרדי ממשלה, בחברות ממשלתיות ובגורמים הניזונים מתקציב ממשלתי, לרבות גורמים המתקשרים עם המדינה במכרזים.
2. על המדינה לתמוך בהצלת מזון הן באופן ישיר - באמצעות תמיכה בגופים מצילי מזון, והן באופן עקיף, ע"י תמרוץ תורמי המזון לתת את העודפים שממילא מצויים ברשותם, באמצעות פיצוי ישיר, העלאת שיעור זיכוי המס, תמיכה בתשתיות המאפשרות הצלת מזון (כגון מקררים ומשאיות קירור) וכיו"ב.
3. על מנת לתכלל את המהלכים הנתונים בסמכותם של משרדי ממשלה רבים, מוצע כי תוכן תוכנית בין-משרדית לקידום הצלת המזון באופן שיביא לידי ביטוי באופן הוליסטי את היתרונות הרבים של הצלת המזון.

4. לשם הכנת התוכנית וקידום מענים ניסיוניים (פיילוט) יוקצו למשרד הרווחה שיוביל את התוכנית, למשרד הכלכלה, למשרד להגנת הסביבה ולמשרד החקלאות, סך של 20 מיליון ₪ בחלקים שווים לשנים 2022-2023.

קבוצות אוכלוסייה עם שיעור גבוה של אי-ביטחון תזונתי

תלמידים במערכות החינוך

תלמידים שאינם אוכלים מספיק אינם מתפקדים כנדרש בבית הספר ולימודיהם נפגעים באופן משמעותי. דילוג על ארוחות מביא לקשיים בריכוז, עצבנות, סחרחורת וחרדה. מחסור באוכל לאורך זמן עלול לפגוע בבריאות ורווחת הילד במגוון רחב של היבטים, כמו סיכון מוגבר לדיכאון ומחשבות אובדניות, פיתוח מצבים כרוניים כמו אסתמה ובעיות התנהגות. הפגיעה בריכוז ובמצב הנפשי של התלמידים מקשה עליהם להצליח בלימודים, ומביאה להיעדרויות ובעיות התנהגות עד כדי נשירה מלימודים.

תלמידים בחינוך העל יסודי

מסקרים שנערכו בשנים האחרונות ניתן להעריך כי מתוך 750 אלף התלמידים בכיתות ז'-י"ב, 54-65 אלף תלמידים בחינוך העל-יסודי סובלים ממצוקת רעב. ביניהם, 15-20 אלף סובלים מכך לעתים תכופות. מסקר בני הנוער, ביחס לכלל התלמידים בגילאים הרלבנטיים, עולה כי 39,000 תלמידים רעבים לפעמים, 9,000 רעבים לעתים קרובות ו-6,000 תלמידים רעבים תמיד.

כיום, התלמידים בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה אינם מקבלים כמעט כל מענה ברמה הלאומית. חלק מבתי"ס העל יסודיים מתמודדים עם אתגר הרעב באופן עצמאי, תוך סיוע מסוים של רשתות החינוך והרשויות המקומיות. המענה שהם מצליחים לתת הינו חלקי ביותר, הן מבחינת כמויות והן מבחינת איכות האוכל המוצע.

עפ"י מחקר שערך ארגון 121, בתי"ס המושפעים בצורה המשמעותית ביותר מבעיה זו הם בתי"ס לנוער בסיכון. ישנם כיום 32,200 תלמידים ב-214 מוסדות לימוד לנוער בסיכון. התלמידים והתלמידות שם מתאפיינים בשילוב של מצוקה כלכלית עם קשיים ברמת התפקוד המשפחתי או האישי. מימון תוכנית הזנה לבתי"ס אלו היא צורך דחוף במיוחד, ויישומה אינו מורכב. מספר התלמידים בהם קטן יחסית ושיעור גבוה מהם זקוקים לארוחות. לכן, ניתן להפעיל שם תוכנית מקיפה, ללא הסטיגמה והקשיים החברתיים הנלווים לתוכניות סלקטיביות.

בניגוד לבתי"ס לנוער בסיכון, בשאר 1,600 מוסדות הלימוד העל יסודיים צרכי ההזנה הדחופים שונים בצורה משמעותית ממוסד למוסד, ונדרש מיפוי של הצרכים בהם לתכנון המענים האפשריים.

בחלק מבתי"ס לנוער בסיכון, בהם התלמידים מסיימים את הלימודים מוקדם יחסית, הצורך העיקרי הוא בארוחות קלות (למשל כריכים), בדגש על שעות הבוקר. בבתי"ס אחרים, הצורך המשמעותי הוא ארוחה חמה בשעות הצהריים, שמאפשרת לקיים יום לימודים ארוך.

תלמידים בחברה הערבית

יותר מ-50% מהילדים הערבים סובלים מאי-ביטחון תזונתי, והמצב אף החמיר בעקבות מגפת הקורונה. בחברה הערבית, ההזנה ניתנת בשתי תוכניות נפרדות הממומנות חלקית בידי משרד החינוך: מפעל ההזנה בבתי הספר, ותוכניות ניצנים וצילה, המפעילות צהרונים לגילאי 3-8. בפועל מספקות תוכניות אלה פתרון חלקי בלבד הן מבחינת מספר הילדים המקבלים סיוע, והן מבחינת איכות המזון. בנוסף, התקציב אינו מתחלק בצורה שוויונית בין רשויות מקומיות יהודיות לערביות. בעוד הצורך מצביע על חלוקה של לפחות 1/2 מהתקציב לרשויות ערביות, במציאות הן מקבלות רק 1/3 ממנו. הדרישה למימון תואם מהרשויות המקומיות הערביות, הנמצאות באשכולות חברתיים-כלכליים נמוכים, מהווה חסם

בפני הפעלת התוכנית. גם האפשרות לפנות להורים להשלמת המימון אינה מועילה ואף מגדילה את הפער בין רשויות מבוססות למוחלשות.

מפעל ההזנה אינו כולל ארוחת בוקר, אף שתלמידים ותלמידות רבים באשכולות 1-4 מגיעים לביה"ס ללא ארוחת בוקר. בנוסף, ההזנה לא ניתנת בכל ימות השנה (בעיה קשה בימי הקורונה). כמו כן, למרות מאמצי משרד החינוך, התפריט הניתן לילדים אינו בריא, מזין וטעים דיו, ואינו מותאם להעדפות התלמידים ולתרבות המזון הערבית.

תלמידים בבתי הספר החרדיים

רבים ממוסדות החינוך החרדי לא זכאים לתלמידים לשירותים בתחום ההזנה. פרויקט ההזנה המעוגן ב"חוק ארוחה יומית לתלמיד תשס"ה-2005", מתייחס לבתי"ס המקיימים יום חינוך ארוך. ב-2020/2021 הוחל חוק יום חינוך ארוך על 223 בתי"ס חרדים, ובהם כ-25% מכלל התלמידים החרדים. בחינוך הממלכתי דתי, לעומת זאת, 32% מהתלמידים זכאים להזנה. לנוכח הפרופיל חברתי-כלכלי של האוכלוסיות, הפער בהיקף תוכנית ההזנה מדאיג. בנוסף, ייתכן כי הפער אף גדל כאשר מסתכלים על מימוש התוכנית בפועל. בשנת 2016, שיעור הביצוע בפועל של פרויקט ההזנה היה 50% בחינוך הממלכתי, 64.5% בחינוך הממ"ד, אך רק 39.9% בחינוך החרדי.

המלצות

1. להקצות 39 מיליון ₪ לשנה למימון ארוחות קלות (16,000 תלמידים) וארוחות חמות (9,000 תלמידים) בבתי הספר לנוער בסיכון וכן מימון חד פעמי בסך – 12 מיליון ₪ לתשתיות חימום ואחסון.
2. הקצאת תקציב העונה על צרכי כלל הילדים בישראל לפי קריטריונים שוויוניים.
3. ביטול המימון התואם של מפעל ההזנה בידי הרשות המקומית לרשויות באשכולות חברתיים-כלכליים 1-4.
4. הגדלת המימון לארוחה והפעלת מנגנון פיקוח, על מנת שההזנה תהיה בריאה, איכותית ומותאמת לתרבותית.
5. הזנה בצהרונים של ילדים בגילאי 3-8 תיכנס לבסיס התקציב.
6. לקיים את מפעל ההנה לתלמידים ערבים גם במהלך חודש הרמדאן עבור ילדים שאינם צמים.
7. תיקון חוק ארוחה יומית לתלמיד : ביטול התניית ההשתתפות במפעל ההזנה בקיום "יום חינוך ארוך" במתכונתו הקבועה בחוק ומתן אפשרות של הזנה לילדים החרדים הזקוקים לו .
8. בשנה הקרובה, תקצוב מערך ההזנה כך שחוק ארוחה יומית יוחל בפועל על לפחות 50% מתלמידי תאגיד החינוך העצמאי ותאגיד מעיין החינוך התורני הזכאים לכך. תיקון החוק על מנת לאפשר זכאות להזנה במוסדות פטור במוסדות מוכר שאינו רשמי.

אי-ביטחון תזונתי בחברה הערבית

לאוכלוסייה הערבית ייצוג-יתר בקרב הסובלים מאי-ביטחון תזונתי בישראל. מסקר שערך המוסד לביטוח לאומי בשנת 2016 עולה כי 42.4% מהמשפחות הערביות חיות באי-ביטחון תזונתי, מתוכן 25.9% באי-ביטחון חמור. דו"ח ממדי העוני ואי השוויון של הביטוח הלאומי לשנת 2020 מראה כי לא חל שיפור במצב לאורך השנים – כאשר שיעור המדווחים על אי-ביטחון תזונתי בקרב הערבים עומד על כ-43%.

בתחום זה קיים פער ניכר אל מול החברה היהודית, שבה 13.5% מהמשפחות חיות באי-ביטחון תזונתי. בקרב הילדים המצב חמור בהרבה. 50.6% מהילדים הערבים חיים באי-ביטחון תזונתי, ומתוכם 35.3% באי-ביטחון חמור. בנוסף, אי-ביטחון תזונתי חמור במיוחד שורר בקרב האוכלוסייה הערבית בכפרים הלא מוכרים בנגב. (ראו פרק : החברה הבדואית).

לצורך שיפור המציאות ושינוי המדיניות דרוש שינוי מהותי בשלושה נדבכים עיקריים :

א. תשתיות ידע: תשתיות הידע במדינת ישראל בתחום אי הביטחון התזונתי לוקות בחסר. עד כה נערכו רק שלושה סקרים בסיסיים לבחינת הנושא בידי הביטוח הלאומי.

ב. ייצוג הולם בתהליכי גיבוש ויישום מדיניות: מדיניות ותוכניות ממשלתיות המגובשות ומתוכננות בלי ייצוג ואו שיתוף נציגים ערבים מתוך משרדי הממשלה הרלוונטיים, וכן ללא שותפות והתייעצות עם הנהגת הציבור הערבי ואנשי מקצוע ערבים, נתקלות בחסמי עומק המונעים את יישומן בגלל אי התאמה למאפיינים ולצרכים של החברה הערבית. הייצוג החסר פגע קשות בטיפול באי הביטחון התזונתי דווקא באוכלוסייה שבה שיעורו גבוה במיוחד.

ג. הסברה והנגשה של מידע ושירותים לאזרחים הערבים: קיים פער משמעותי בהנגשת שירותים חברתיים בין החברה הערבית והיהודית – ברמה הגיאוגרפית, השפתית-תרבותית ובשירותים המקוונים. אפליה זו מהווה חסם רוחב משמעותי בפני האזרחים הערבים למיצוי זכויותיהם, ומונעת מימוש תקציבים ומשאבים, כגון מענקים, קצבאות, הטבות מס ועוד. הנגשת מידע ואפשרות למיצוי זכויות קריטית לכל הנוגע באי-ביטחון תזונתי.

המלצות

1. על משרדי הממשלה להנהיג מדיניות שוויונית, שתבסס על מיפוי עדכני של המועצה הארצית לביטחון תזונתי של היקף אי-הביטחון התזונתי בחברה הערבית.
2. על שר הרווחה ויו"ר המועצה לביטחון תזונתי להבטיח ייצוג הולם של החברה הערבית בהרכב המועצה לביטחון תזונתי הכולל ייצוג פנים ממשלתי וחופץ ממשלתי של הגופים הייצוגיים של החברה הערבית והחברה האזרחית.
3. הקצאת מיליון ₪ לשנה למשך שלוש שנים כתמיכה להקמת ארגונים בחברה הערבית העוסקים בחלוקת מזון, ובניית יכולתם בטיפול מודעות להזנה בריאה ולהצלת מזון. כיום התמיכה במוסדות לביטחון תזונתי מופנית במידה רבה באמצעות ארגונים יהודים, ואין בה מענה מותאם לצרכי החברה הערבית.

החברה החרדית

שיעורי העוני בקרב החברה החרדית גבוהים בהרבה מאלו של החברה היהודית בישראל בכללה: בשנת 2021 תחולת העוני בקרב משפחות של יהודים בישראל אחרי תשלומי העברה ומיסים עמדה על 13.4%, כאשר תחולת העוני בקרב החרדים הגיעה ל- 42.3%. לפי נתוני 2018, תחולת העוני בקרב נפשות במגזר החרדי הגיעה ל- 51.8%, ובקרב ילדים - עד כדי 60.4%. בקרב הקשישים החרדים נרשמה תחולת עוני של 18.9%. נתונים אלו מציינים **קהילה שמחצית מבניה חיים בעוני**. בסקר הביטחון התזונתי לשנת 2016 נמצא כי בישראל חיו 17.8% מהמשפחות באי-ביטחון תזונתי, מהן 8.8% באי-ביטחון תזונתי ניכר. בקרב המשפחות החרדיות, הגיע שיעור אי-הביטחון התזונתי ל- 28.6%, מתוכן 11.7% באי-ביטחון תזונתי ניכר.

לנוכח גודלן של המשפחות החרדיות, המענים הניתנים בתחום הביטחון התזונתי אינם מספקים. קצבאות הבטחת הכנסה וקצבת הנכות מותאמות רק עד זוג שלו שני ילדים, ואין בהן תוספות לילד השלישי, הרביעי ואילך. בדומה, המיזם לביטחון תזונתי מקצה כרטיסי מזון וחבילות מזון, ליחידת משפחה בלא קשר לגודלה.

קושי נוסף עולה על רקע המחויבות החרדית להקפדה על כשרויות, המהווה לעתים חסם בפני סיוע במזון שמקורו בתרומות.

המלצות:

1. הבטחת ייצוג לקהילות החרדיות במועצה לביטחון תזונתי ובכלל תהליכי קבלת ההחלטות, בדומה לאמור ביחס לקהילות הערביות.
2. הקצאת תקציב בסך 1 מיליון ₪ למשך שנתיים למשרד החקלאות ולרבנות הראשית, לצורך מציאת מענים הלכתיים ומעשיים שיאפשרו להגדיל את הצלת המזון.
3. הקצאת מיליון ₪ לשנה למשך שלוש שנים כתמיכה לבניית יכולת של ארגונים העוסקים בחלוקת מזון לרבות לצורך טיפוח מודעות והיערכות להזנה בריאה והצלת מזון. ההדרכה תכלול בין השאר למידה מהניסיון החרדי בתחום זה, והתמודדות עם שאלות הנוגעות להצלת מזון וכשרות.

קשישים

בישראל, קשיש מוגדר כמי שגילו 65 ומעלה. בשנת 2018 היו בישראל 697.2 אלף משקי בית של קשישים, 625.1 אלף מהם משקי בית יהודים (90%) והשאר - 72.1 אלף משקי בית ערבים. שיעור הקשישים החיים בעוני עמד ב-2018 על 23.4%, גבוה הרבה יותר משיעור העוני הכללי באוכלוסייה (18%). מספר הקשישים החשופים לאי-ביטחון תזונתי עלה מ-108.3 אלף ב-2016 ל-120.2 אלף ב-2021.

בשנת 2018 ההוצאה החודשית הממוצעת של משקי הבית של קשישים על מזון עמדה על 2,416 ₪. הוצאה זו היתה נמוכה ב-15% לעומת כלל ההוצאה של משקי הבית בישראל. ההוצאה הנמוכה ביותר על מזון נרשמה בקרב קשישים בודדים (222.7 אלף משקי בית), וזוגות של קשישים (209.2 אלף משקי בית) : 1,313 ₪ ו-1,979 ₪, בהתאמה.

המלצה

להקצות כרטיסי מזון של המיזם לביטחון תזונתי לקשישים שאין להם הכנסות מעבר לקצבת הזיקנה.

מבקשי מקלט

בישראל חיים כ-28,000 מבקשי מקלט בגירים מאריתריאה וסודן וכ-8,000 ילדי מבקשי מקלט אשר מרביתם נולדו בישראל. הם חוסים תחת מדיניות הגנה קבוצתית מפני גירוש לארצות המוצא כבר 16 שנים. מבקשי המקלט חיים בישראל ללא מעמד וללא רשת ביטחון בריאותית וסוציאלית. משבר הקורונה ב-2020 הנחית מהלומה קשה על קהילת מבקשי המקלט; רבים איבדו באחת את עבודתם בתחילת המשבר, וללא זכאות לדמי אבטלה, לפיצויי פיטורים, לקצבאות הביטוח הלאומי ולביטוח בריאות הם נקלעו למשבר שהשפעותיו ניכרו מיד.

על פי סקר שנערך על ידי אגף התזונה במשרד הבריאות בשיתוף עיריית ת"א : מסיל"ה ותוכנית בתיאבון בין מאי לדצמבר 2020 בקרב קהילת חסרי מעמד בעיר, 85% מהם סבלו מאי-ביטחון תזונתי בתקופה זו של משבר הקורונה - 32% אחוז באי-ביטחון תזונתי בינוני וכ-54% באי-ביטחון חמור (על פי קריטריונים של משרד הבריאות). במהלך שנת 2020, שילש את עצמו מספר מבקשות המקלט שנאלצו לספק שירותי מין על מנת לשרוד.

המלצות

1. לכלול את מבקשי המקלט בכל כלי המדיניות וערוצי הסיוע לסוגיית הביטחון התזונתי, לרבות התמיכות לביטחון תזונתי וכן המיזם הלאומי לביטחון תזונתי.

ריכוז דרישות תקציביות לטיפול ישיר באי ביטחון תזונתי לתקציב 2023-2024

משרד הרווחה והביטחון החברתי

1. לפחות 250 מיליון ₪ בבסיס התקציב עבור הפחתת שיעור אי הביטחון התזונתי בישראל.
2. 120 מיליון ₪ לצורך הרחבת המיזם לביטחון תזונתי, כך שיטפל ב-50 אלף משפחות הסובלות מאי ביטחון תזונתי.

המוסד לביטוח לאומי

1. 133,600,000 ₪ לצורך תוספת מדרגה לקצבת הבטחת הכנסה

משרד החינוך

(תקצוב סעיפים 8-2 צריך להיעשות על פי נתונים שיספק משרד החינוך)

1. **39 מיליון** ₪ למפעל הזנה בבתי הספר העל יסודיים לנוער בסיכון.
2. **הרחבת** ההזנה בבתי הספר היסודיים באוכלוסייה הכללית, בחינוך הערבי ובחינוך החרדי.
3. ביטול המימון התואם של הרשות המקומית במפעל ההזנה ברשויות באשכולות חברתיים-כלכליים 1-4.
4. הגדלת עלות ארוחה במפעל ההזנה וקיום מנגנון פיקוח, על מנת שההזנה תהיה בריאה, איכותית ומותאמת תרבותית.
5. הרחבת מפעל ההזנה על ידי ביטול התניית ההשתתפות בקיום "יום חינוך ארוך".
6. הרחבת חוק ארוחה יומית בחינוך החרדי, כך שיוחל בפועל על 50% מתלמידי תאגיד החינוך העצמאי ותאגיד מעיין החינוך התורני הזכאים לכך.

משרד הבריאות

1. 20 מיליון ₪ לבנייה והרצה של פיילוט לתוכנית ביטחון תזונתי לאימהות, תינוקות וילדים

משרד החקלאות

1. 15 מיליון ₪ למתן תמריצים לחקלאים לתרומת עודפי תוצרת חקלאית.
2. **1 מיליון** ₪ למשך שנתיים לצורך מציאת מענים הלכתיים ומעשיים שיאפשרו להגדיל את הצלת המזון בחברה החרדית.
3. **1 מיליון** ₪ לשנה למשך שלוש שנים לפיתוח יכולת של ארגונים העוסקים בחלוקת מזון בחברה החרדית להיערך להזנה בריאה ולהצלת מזון.

המשרד להגנת הסביבה

1. 50 מיליון ₪ לתמיכה בהצלת מזון באמצעות תמיכה בגופים מצילי מזון, במטרה להפחית עלויות סביבתיות בגין אובדן מזון – טיפול בפסולת, הטמנה ופליטות גזי חממה.

משרדים שונים

1. 20 מיליון ₪ למשך שנתיים להכנת תוכנית לאומית לביטחון תזונתי, למשרדי הרווחה, הכלכלה, הגנת הסביבה, החקלאות.

חלק ב' – הפחתת העוני כחלק מהמאבק למיגור אי הביטחון התזונתי

קיימת קורלציה גבוהה בין עוני לאי-ביטחון תזונתי. בניגוד להוצאה על שכר דירה או על מיסים, ההוצאה על המזון גמישה. לכן, פעמים רבות היא בין ההוצאות הראשונות שאותן תצמצם משפחה בקושי כלכלי.

ההמלצות המובאות בפרק זה נוגעות לצעדים אסטרטגיים ארוכי טווח, שמכוונים לצמצם את ממדי העוני ולהגביר את הביטחון התזונתי. ההמלצות מחולקות לפי אוכלוסיות בהן שיעור העוני גדול במיוחד, ובעקבות זאת גם אי-הביטחון התזונתי.

בסקר שפרסם הביטוח הלאומי מלמד על עלייה בתחולת העוני בתקופת מגפת הקורונה: תחולת העוני של נפשות עלתה ל-22.7% (לעומת 21% ב-2019) ואצל ילדים עלתה ל-31.2% (לעומת 28.7% ב-2019), "דהיינו ממדי העוני ב-2021 עלו על אלה שהיו ב-2019, טרם פרוץ המשבר". דו"ח העוני האלטרנטיבי 2021 של "לתת" מצביע על כך שבשנת 2021 נוספו 233 אלף משקי בית לקבוצת משקי הבית העניים ושיעור משקי הבית בקרבה לעוני עלה מ-14% טרום המגפה ל-23.6%. חלק מהאוכלוסיות נפגעות זמנית בלבד ומתאוששות, ואילו אוכלוסיות אחרות סופגות פגיעה מתמשכת, ומתקשות להתאושש ולהיחלץ ממעגל הקסמים של המצוקה. כך, למשל, מובטלים שאינם שבים למעגל העבודה, או אנשים מבוגרים שפוטרו ונדחקים לתעסוקה נחותה מבעבר.

מיצוי זכויות ומימושן בחברה הערבית

אנו ממליצים לממשלה לטפל בשני סוגים של חסמים, המונעים מרבים במגזר הערבי לצאת ממעגל העוני וכתוצאה מכך לסבול מאי-ביטחון תזונתי.

א. קיימת בעיה קשה של אי-מיצוי זכויות בחברה הערבית. על הממשלה, בהובלת משרד הרווחה והמוסד לביטוח לאומי, ליזום הקמה של מרכזים למיצוי זכויות הפועלים לפי מודל One Stop Shop/Center. המדינה צריכה להשקיע משאבים בהנגשת המידע לחברה הערבית, הן בתרגום החומרים הקיימים והן בפרסומם במרחבים הרלוונטיים.

ב. יש לפעול להסרת הקריטריונים לקבלת זכויות סוציאליות היוצרים אפליה בפועל בשל המאפיינים הייחודיים לחברה הערבית בכלל ולכפרים הבדואים המוכרים והבלתי מוכרים בנגב. לצורך זה תוקם ועדה קבועה לבחינת הקריטריונים, ביניהם רישום כבעל עסק, בעלות על רכב, בעלות על קרקע, עבודה לא מוסדרת ועוד.

תעסוקה בחברה הבדואית

אנחנו מבקשים להקדיש פרק מיוחד לחברה הבדואית בנגב, הסובלת משיעורי עוני גבוהים במיוחד ומרמה חמורה של היעדר ביטחון תזונתי, הגובלות ברעב. הקהילה הבדואית סובלת שנים ארוכות ממדיניות מפלה בכל הנוגע לתכנון תשתיות ושירותים ממשלתיים. אחת התוצאות מאפליה זו מהווה סיבה מרכזית לעוני בקהילה, והיא שיעור תעסוקה נמוך בקרב גברים ונשים כאחד. בנוסף, תקופת הקורונה הביאה עמה נסיגה גדולה בשיעורי התעסוקה. צמצום המצוקה הכלכלית והתזונתית החריפה בקהילה מחייב טיפול אינטנסיבי הן במעגל המיידני של תחום התעסוקה, במעגל הפיתוח הכלכלי ובמעגל הרחב של תשתיות תומכות תעסוקה.

לפי דו"ח הביטוח הלאומי לשנת 2018, שיעור העוני בקרב הקהילה הבדואית בנגב הוא הגבוה ביותר בארץ.

אוכלוסייה	משפחות	נפשות	ילדים
סה"כ ישראל	18.0	21.2	30.0
סה"כ ערבים ישראל	45.3	47.4	57.8
דרום:			
יהודים דרום	17.3	16.7	22.2
ערבים דרום	66.6	72.9	79.6

בסקר שנערך בקרב נשים בדואיות בראשית תקופת מגפת הקורונה, שיעור ניכר דיווחו על צורך בסלי מזון (40%), על היעדר פרנסה מלבד תשלומי הביטוח הלאומי (26%), ועל צורך בתמיכה נפשית (60%). ארגוני הסיוע דיווחו על עלייה בשיעורי אי-הביטחון התזונתי, ועל מצוקה קשה ברכישת מוצרים בסיסיים.

נסיגה בשוק התעסוקה

שיעורי האבטלה בקרב הבדואים במחוז הדרום גבוהים ביחס לממוצע הארצי, ואף גבוהים יחסית לישובים היהודיים בדרום. מגפת הקורונה עוד החריפה את המצב. בנוסף רבים מהעובדים הבדואים מועסקים במשרות חלקיות וזמניות. תופעה זו רווחת במיוחד בקרב הנשים, המועסקות בעבודות זמניות, חלקיות ועונתיות, בשכר נמוך.

המלצות עיקריות:

1. הצבת יעדים גבוהים לתוכנית החומש המתגבשת : במסגרת תוכנית החומש לחברה הבדואית דרושה קביעה של יעדי תעסוקה מרחיקי לכת ביחס לקהילה הבדואית בכלל, ולנשים הבדואיות בפרט. חיוני שהיעדים יתייחסו לא רק לעצם התעסוקה אלא גם להכשרת עובדים ועובדות לצורך שיפור איכות התעסוקה ולשיעורי שדרוג השכר של כל פלחי אוכלוסיית הנשים, צעירות ומבוגרות כאחת.
2. הקמת לשכות תעסוקה והפסקת האפליה : כיום קיימת ביישובי הבדואים רק לשכת תעסוקה אחת (בעיר רהט). יש להקים לשכות תעסוקה פעילות ביישובים נוספים, כפי שקיים ביישובים היהודיים בנגב. בנוסף, יש להנגיש את שירותי התעסוקה גם לכפרים הבלתי מוכרים.
3. הכשרה מקצועית ופיתוח מיומנויות דיגיטליות : על מנת לצאת ממעגל העבודות הזמניות ומעוטות ההכנסה, יש להשקיע באופן מאסיבי בהכשרות מקצועיות ופיתוח מיומנויות דיגיטליות, החיוניות להשתלבות בשוק העבודה באופן המאפשר יציאה מעוני ורעב.
4. הקמת מעונות יום : מעונות יום מעטים פועלים בקהילה הבדואית, והדבר פוגע בתעסוקת הנשים מזה עשורים. יש להקים מעונות בכל היישובים תוך מימוש העדפה מתקנת בהיקף רחב, במטרה להגיע להשוואת השירותים בקרב ערביי הנגב לשירותים הניתנים לכלל האוכלוסיות בתוך 3 שנים. לשם כך, יש להעמיד לרשות הרשויות הבדואיות תקציב נוסף בסך 70 מיליון ₪ לשלוש שנים להקמת 20 מעונות בדחיפות לשם צמצום פערים, כתוספת לתקצוב השגרת, ומענק לתגבור כ"א ביחידות ההנדסה ברשויות.
5. הוזלת שירותי מעונות היום : יש להוזיל באופן ניכר את הביקור במעונות עבור משפחות בדואיות, בהתאם למודל שפותח בניסוי שיזמה המועצה הלאומית לכלכלה. הניסוי הוכיח כי הוזלה מביאה להגדלה ניכרת של הביקוש לשירות.

הגדלת הקיצבאות לקשישים

מערכת הביטחון הסוציאלי מהווה את הכלי המרכזי באמצעותו ניתן להבטיח לאוכלוסייה שלאחר גיל הפרישה ביטחון כלכלי בסיסי. בהשוואה בינלאומית, מרכיב ההכנסה מביטחון סוציאלי ופנסיה, מתוך סך ההכנסה של משקי בית של קשישים בישראל נמוך מרוב מדינות ה-OECD. שיעור זה עמד בישראל על עם 66.4% מההכנסה מכלל ההכנסות לעומת 90% באיטליה, 79% בגרמניה ו-75% בשוודיה. פער זה נובע מכך שקצבאות הביטוח הלאומי נמוכות, מכך שעולים רבים לא צברו זכויות פנסיה בארצות המוצא, ומפנסיות נמוכות של עובדים בשכר נמוך (באופן בולט יוצאי אתיופיה וערבים).

ההוצאה החברתית על רשת הביטחון הסוציאלי בישראל היא מהנמוכות בקרב מדינות המערב. הגדלת ההוצאה ולו באחוז אחד, היתה מאפשרת להעלות באופן משמעותי את קצבאות הקיום ולצמצם את העוני ואת השכיחות של אי-ביטחון תזונתי.

הגדלת כושר השתכרות

על פי התפלגות מבקשי העבודה החדשים ב-10 הענפים העיקריים ברבעון האחרון של שנת 2021, ניתן לראות את הגידול במספר מבקשי העבודה שעבדו בתחומים כלליים וללא ניסיון. במשבר הקורונה - החלשים יותר פוטרו, כאשר המועסקים בענפים בהם השכר גבוה יחסית נפגעו פחות.

אנו מציעים להפעיל תוכנית שנועדה להוציא משפחות ממעגל בעוני על ידי טיפול וליווי משולב במשפחה, שיקיף את ההיבטים הבאים פיתוח אישי ומקצועי, התנהלות פיננסית, קידום תעסוקה, מיצוי זכויות, חונכות לילדי המשפחה.

אנו מציעים להתחיל בפיילוט שיקיף 5,000 משפחות, בעלות של 15,000 ₪ למשפחה.

ריכוז דרישות תקציביות הנוגעות להפחתת העוני לצורך צמצום אי-הביטחון התזונתי

הביטוח הלאומי

1. בהמשך למתווה שהוצע על ידי ועדת שישנסקי, מוצע להעלות את קצבת הזיקנה לרמה של שכר מינימום, כדי לאפשר לקשישים בישראל קיום בכבוד ולמנוע מקרים של קשישים המצויים באי-ביטחון תזונתי. לצורך זה מומלץ להקציב תוספת תקציב מזדווגת בסך מיליארד ₪ לשנה במשך ארבע שנים, עד ל-4 מיליארד תוספת בשנה הרביעית.

משרד רווחה

1. 5 מיליון ₪ להקמת 10 מרכזי "כל-בו זכויות" – למיצוי זכויות בישובים הערביים הפועלים לפי מודל One Stop Shop/Center. ועוד 8,360,000 ₪ להפעלה שנתית שלהם.
2. 70 מיליון ₪ תקציב תוספתי להקמת 20 מעונות יום בישובים הבדואים בנגב.
3. 5,856,840 ₪ לסבסוד שהיית ילדים במעונות יום בחברה הבדואית בנגב.
4. 1,398,700 ₪ להוספת 10 משרות עו"ס לקידום תחום התעסוקה בישובים הבדואים בנגב.
5. 44,500,000 ₪ לצורך הקמת שירותי רווחה עבור קהילת מבקשי המקלט. כולל עובדות סוציאליות, שיקום תעסוקתי ומסגרות יום.
6. 3,314,400 ₪ להוספת 50 משפחותונים בישובים הבדואים בנגב.
7. 75 מיליון ₪ לפיילוט שיקיף 5,000 משפחות להעלאת כושר ההשתכרות, מיצוי הזכויות וחינוך הילדים במשפחות החיות בעוני.

משרד החינוך

7. 2.5 מיליון ₪ לקיום קורסי השלמת השכלה לנשים בדואיות בנגב.

משרד הכלכלה - זרוע העבודה

- 24 מיליון ₪ להקמת 6 לשכות תעסוקה בישובים הבדואים בנגב.